

«DE NO PODERSE DESMEMBRAR LA CORONA DE ARAGÓN»: SARDENYA I PAÏSOS CATALANS, UN VINCLE DE QUATRE SEGLES

Francesco Manconi

«*Cerdeña ha sido en todo momento –va escriure fa algun any enrere Jesús Lalinde Abadía- el territorio más adicto al Rey de Aragón, especialmente a través de Cataluña*». ¹ La referència és evidentment el llarg vincle institucional que permet sobreentendre, a raó de la crida explícita de Catalunya, un sòlid vincle de cultura i civilització. Catalunya i Sardenya, dos països mediterranis separats per un curt braç de mar, han tingut sempre intenses relacions comercials i culturals.

La presència de mercaders catalans a Sardenya, a la ciutat d'Oristany, llavors el centre comercial d'una pròspera terra agrícola², es remunta al segle XII. D'inici no sembla un comerç particularment important i consistent; es limita a l'intercanvi de gra, pells i formatges sards per productes artesans catalans (sobretot draps i vaixelles de terrissa). El flux constant de mercaderies inclou, esporàdicament, sectors més profitosos com obres d'art d'argenteres barcelonins i produccions artesanies catalanes (cuir, ferro, corda, barrets, terrissa, corall treballat, etc.)³. Els contactes freqüents permeten mantenir relacions estables amb els mercaders catalans, relacions no sols econòmiques sinó també culturals i constituir bases comercials així com estrènyer vincles de parentiu (com el cas de la família dels jutges d'Arborea). Un port situat en la ruta del comerç català amb l'Orient té també un gran valor estratègic. A Oristany es concentren els interessos dels desperts mercaders barcelonins que viatgen amb les embarcacions carregades (sigui d'anada o de tornada) per les rutes del Llevant i volen mercadejar alguns productes propis de la terra sarda com són la plata de les mines d'Iglésies, la sal de les albuferes meridionals de l'illa, el corall de les costes occidentals entre l'Alguer i Bosa⁴. Intercanvien productes agrícoles, ramaders i recursos fonamentals

1. J. LALINDE ABADÍA, «La disolución de la Corona de Aragón en la monarquía hispana o católica (siglos XVI a XVIII)», dins *XIV Congreso de Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Argona in Italia (siglos XIII-XVIII)*, vol. I. Relazioni, Sassari, 1993, p. 158.

2. C. BATLLE, «Noticia sobre los negocios de mercaderes de Barcelona en Cerdeña hacia 1300», dins *La Sardegna nel mondo mediterraneo. Atti del primo convegno internazionale di studi geografico-storici (Sassari, 7-9 aprile 1978)*, vol. 2n *Gli aspetti storici*, Sassari, 1981, p. 278; F. MANCONI, «Alcune considerazioni sull'economia e la società arborense (s. XIII-XV)», dins *Atti del convegno internazionale di studi Società e cultura nel giudicato d'Arborea e nella Cartia de Logu (Oristano, 5-8 dicembre 1992)*, a cura de G. Mele, Oristano, 1995, p. 208-212.

3. J. VICENS VIVES – L. SUÁREZ FERNÁNDEZ – C. CARRÈRE, «La economía de los países de la Corona de Aragón en la baja Edad Media» dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 104-113.

4. Per als aspectes econòmics vegeu els estudis de V. SALABERT y ROCA, «Los motivos económicos en la conquista de Cerdeña» dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 433-459; C. MANCA, *Aspetti dell'espansione economica catalano-aragonesa nel Mediterraneo occidentale. Il commercio internazionale del sale*, Milano, 1965; C. MANCA, *Fonti e orientamenti per la storia economica della Sardegna aragonesa*, Padova, 1967; M. TANGHERONI, *La città dell'argento. Iglesias dalle origini alla fine del Medioevo*, Napoli, 1985.

com la sal i l'argent per tot tipus de manufactures catalanes, relacionant dues àrees geogràfiques del Mediterrani Occidental.

Aquests contactes s'espallaran després de la primera meitat del Tres-cents quan la conquesta de l'infant Alfons I, més tard, l'expedició del rei Pere el Cerimoniós enceta un conflicte llarg i complicat entre la Corona i alguns senyors illencs propietaris de terres. No volem tractar la història de la llarga guerra entre Aragó i Arborea car el tema, en si mateix molt complex, ja ha estat àmpliament estudiat pels historiadors amb totes les implicacions de caràcter polític i bèl·lic. Cal posar de relleu les grans dificultats que els catalans troben, entre el Tres-cents i el Quatre-cents, per conquerir militarment l'illa, i els efectes negatius per a la penetració comercial.

En definitiva, la crisi econòmica que esclata a mitjan del Tres-cents té l'origen, d'una banda, en la tibantor de les relacions de domini entre els catalans i els senyors de la terra presents a Sardenya i, de l'altra, en la caiguda demogràfica de l'illa causada per la Pesta negra. Els trastorns de l'ordre social i dels processos productius dels camps sards (disminució dels productes fets a mà, augment dels preus, conversió dels grans territoris destinats al cultiu agrícola en pastures per a la cria salvatge, ruptura de la relació ciutat-camp, abandó dels petits pobles rurals, concentració demogràfica en les ciutats i en els pobles) són importants. La incertesa i la inestabilitat de la vida al camp comprometen les relacions humanes i comercials i, per tant, també el sistema de domini dels catalans.

Per les mateixes causes i contràriament a la tradició liberal d'expansionisme mercantil de la Corona d'Aragó posada en evidència per Jaume Vicens Vives i Mario del Treppo, el marc econòmic de la Sardenya catalana és el resultat de les severes regles de la guerra, amb una forta limitació en la llibertat del comerç marítim i amb un increment notable de la intervenció pública en l'economia. Els mercaders deixen de ser els protagonistes del joc en els intercanvis; els municipis i els senyors feudals catalans assumeixen l'encàrrec de disciplinar les relacions de producció i de canvi i, en concret, de controlar amb gran severitat la producció de blat i establir-ne els preus⁵.

Les severes regles del domini i de l'economia de guerra se sobreposen ràpidament a les pacífiques relacions mercantils. Una situació del tot diferent, doncs, d'aquella que els catalans –fossin mercaders o la Corona– havien imaginat en l'acte de conquesta. La divisió entre la realitat productiva del camp i el món dels comerços urbans fa que els punts estratègics de la penetració catalana entre el Tres-cents i el Quatre-cents siguin les ciutats costaneres. Càller i l'Alguer són les bases en les quals es concentren les transaccions econòmiques; esdevenen nuclis fortificats fidels a la Corona disposats a controlar el territori prou sovint incert i incontrolat a causa de la guerra feudal. No és un fet casual que aquestes ciutats fossin escollides seu dels dos governadors generals del regne en el primer ordre institucional del regne de Sardenya, per protegir militarment i jurídicament les relacions mercantils.

Com a conseqüència de l'exceptional situació política i econòmica de l'illa, la presència catalana assumeix una posició de fort domini mitjançant una rígida reestructuració feudal. El règim municipal, introduït a Càller, a Sàsser i a l'Alguer sobre el model del municipi de Barcelona, reflecteix també la condició d'exceptionalitat política. La singular condició jurídica d'aquestes ciutats sardes, destinades a ser llocs de residència més o menys exclusius dels pobladors catalans, les converteix durant els segles següents en emplaçaments de privilegi comercial i d'avituallament⁶.

Durant quasi un segle des de la conquesta, domini i municipi són les frontisses institucionals de la Corona d'Argaró a Sardenya mentre l'administració reial es caracteritza per l'evanescència i la inconsistència del sistema burocràtic, determinats sobretot per les

5. C. MANCA, *Fonti e orientamenti* cit.

6. A tal propòsit cfr. R. DI TUCCI, *Il Libro verde della Città di Cagliari*, Cagliari, 1925; F. MANCONI (a cura de), *I Libri dei privilegi della Città di Alghero: Libro vell*, Cagliari, 1997. Sobre el règim jurídic municipal català vegeu J.M. FONT i RIUS, «Orígenes del règimen municipal de Cataluña» dins *Anuario de Historia del Derecho Español*, a. XVII (1946), p. 432 i següents; J.M. TORRAS i RIBÉ, *Els municipis catalans de l'antic règim (1453-1808)*, Barcelona, 1983.

contingències de la guerra en curs. L' »experimentalisme institucionals« dels orígens –la definició és de Bruno Anatra– finalitza amb l'arribada del segle XV. Algunes figures fonamentals de l'administració reial perifèrica (virrei, veguer, mestre racional, etc.); comencen, llavors, a ser definides: es convoquen les corts –institució emblemàtica del sistema polític-administratiu de la confederació–. Modelades sobre l'exemple català, amb atribucions i eficàcia reduïdes, les corts constituïren un vincle cabdal per a la penetració, a Sardenya, de les consuetuds i de les normes jurídiques catalanes. S'anirà afirmant el contractualisme, per bé que en formes i amb pràctiques limitades de cara al model català, com a mètode de govern del regne que acabarà per marcar les relacions entre les classes privilegiades i la Corona.

Per què els catalans tenien un interès tan fort i continuat per una illa que després de la conquesta es revelà com una terra «pestilent», inhospitalària i, segurament, hostil a la Corona? No són suficients les explicacions historiogràfiques sobre la importància marítima de Sardenya puix que –com van evidenciar els estudis de Mario del Treppo i Claude Carrère– els ports sards eren sovint ignorats pels vaixells catalans en les rutes d'Orient. Tanmateix, fer port a Sardenya resultava, des del punt de vista econòmic, encoratjador pels qui pretenien explotar alguns dels recursos de gran interès comercial que, evidentment, l'illa oferia. Afeblida l'atenció inicial per l'argent i per la sal, sobretot, el corall passa a ser l'objecte dels interessos especulatius dels mercaders catalans⁷.

Sobre l'explotació d'aquest recurs d'extraordinari valor mercantil, que resulta també funcional per al desenvolupament de la indústria artesana de Barcelona i dels comerços catalans amb l'Orient, es va fundar el llarg i fort lligam entre el Principat i la ciutat d'Alguer. No menys important és el lligam comercial amb Càller, l'altre microcosmos urbà totalment controlat pels catalans. Per això el vincle d'aquestes ciutats amb la Corona queda ratificat jurídicament, com fa Pere IV per a l'Alguer en un privilegi de 1355⁸. La unió perpètua de la ciutat amb la Corona d'Aragó constituirà el primer fonament jurídic del llarg lligam de tota l'illa.

A despit de la crisi general del comerç amb el Llevant i de la devallada de Barcelona a conseqüència de la guerra civil dels anys seixanta i setanta del Quatre-cents, la relació amb aquests centres urbans poblats quasi únicament per catalans és predestinada a consolidar-se. Podríem creure –però és només una hipòtesi manifestada en un estudi meu precedent– que la crisi catalana afavorí el desenvolupament d'economies complementàries com la sarda⁹. Les desgràcies econòmiques de Barcelona, doncs, fan la sort d'unes ciutats com l'Alguer i Càller que veuen créixer la pròpia economia a causa d'una forta immigració de mercants i artesans que s'escapen de la guerra civil. La política de redreçament de Ferran «el Catòlic» completa la resta: Sardenya és inclosa plenament en el nou projecte econòmic de la Corona. Els mercaders catalans poden monopolitzar el mercat sard fent-ne una base comercial amb característiques de tipus colonial; monopolitzen no solament les importacions en l'illa de mercaderies i de productes manufacturats, sinó que controlen també el sistema d'acaparament i de tretes de blat en virtut de pactes signats amb les oligarquies municipals i l'aristocràcia feudal.

A partir dels estudis de Claude Carrère i de Mario del Treppo sobre Barcelona i d'Emília Salvador sobre València¹⁰ veiem que els corrents mercantils entre Sardenya i el Llevant

7. F. MANCONI, «Traffici commerciali e integrazione culturale nel Mediterraneo occidentale fra Quattro e Cinquecento» dins *Studi storici*, nº 4, 1995, p. 1055 i següents; Íd., «La pesca e il commercio del corallo nei paesi della Corona d'Aragona al tempo di Alfonso il Magnanimo» comunicació al *XVI Congresso di Storia della Corona d'Aragona (Napoli, 18-24 settembre 1997)*, en premsa.

8. *I Libri dei privilegi della Città di Alghero: Libre vell cit.*, doc. n. 4: *Privilegi que'l senyor Rey no sepererá lo loch de l'Alguer de la corona dels regnes d'Aragón de València de Mayorques e del comtat de Barchinona*, p. 26-27.

9. F. MANCONI, «Catalogna e Sardegna: relazioni economiche e influssi culturali fra Quattro e Cinquecento» dins *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo (Atti del VI Congresso -III internazionale- dell'Associazione Italiana di Studi Catalani)*, a cura de P. Manichedda, Cagliari, 1998, p. 38.

10. C. CARRÈRE, *Barcelone centre économique à l'époque des difficultés. 1380-1462*, Paris-La Haye, 1967; M. DEL TREPPO, *I mercanti catalani e l'espansione della Corona d'Aragona nel secolo XV*, Napoli, 1972; Íd., «Aproximación al tráfico marítimo entre la isla de Cerdeña y la ciudad de Valencia en el siglo XVI» dins *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Aragona in Italia (s. XIII-XVIII)*, vol. II Comunicazioni, Sassari, 1995, p. 769-787.

espanyol són inconstants i discontinus, tanmateix es caracteritzen per una sorprenent intensitat. Es tracta –sigui dit clarament– de petits comerços, realitzats amb embarcadors de reduït tonatge que obren al marge del negoci del corall més important i profitós. Es tracta de corrents comercials que venen a l'illa mercaderies diverses: «draps de la terra», i tota mena de manufactures de les petites indústries del Principat; de retorn embarquen productes de la terra (formatges, forment, cuir) però, sobretot, el corall de la mar sarda. Amb la finalitat de donar suport als seus productes, els catalans (en aqueix moment seria més correcte parlar de sardo-catalans) formen companyies mixtes, obren botigues i envien fills i parents a dirigir les sucursals sardes de les societats comercials barcelonines.

Entre la segona meitat del Quatre-cents i la primera del Cinc-cents, situem el moment d'extraordinari desenvolupament de les economies urbanes de Càller i de l'Alguer. En aquestes ciutats els mercaders catalans, afavorits per la legislació municipal orientada a excloure ciutadans d'altres nacionalitats, juguen un paper de protagonistes absoluts. En el règim jurídic dels municipis sards impera –val la pena de repetir-ho– la unió perpètua a la Corona catalano-aragonesa i conseqüentment els habitants de les ciutats gaudeixen d'un estatus jurídic privilegiat que tendeix a discriminar la resta de súbdits de la Monarquia hispànica. En temps de Felip II (1575), Cristòfol Linares -ciutadà d'arrel gallega, resident a Càller- suplica al rei l'oportunitat de concórrer als càrrecs municipals dels quals n'és exclòs perquè «por leyes desse reyno está dispuesto y ordenado que ningun estrangero que no sea de la Corona de Aragón pueda concurrir en los oficios de dicha Ciudad sin primero ser habilitado»¹¹. Encara un altre cas: el 1576 Cristòfol Ayrardo, mercader genovès casat i resident a l'Alguer, és prohibit de mercadejar car un «acte de cort», sol·licitat en l'últim parlament per les ciutats sardes, sentència «que ninguna persona que no sea natural de la Corona de Aragón no puede tratar en montaña en quesos ni otras mercaderias que allí se usan, ni hazer barcas de coralar»¹². Els tancaments corporatius de les oligarquies urbanes d'origen català són encara quasi insuperables, però comencen a ser amenaçats en el pla econòmic per la pujada prepotent del comerç genovès.

El Cinc-cents és, en tot cas, el segle del progrés de les economies ciutadanes i de l'afirmació hegemònica del patriciat urbà. El rigor del sistema polític tardo-medieval comença a afeblir-se, puja sensiblement la mobilitat social i els senyors feudals –expressió de la primera fase de la dominació catalana– van cedint els seus patrimonis i els seus dominis als nous protagonistes del comerç i de la burocràcia ciutadana. Hi ha, doncs, un canvi sensible dels equilibris socials que es desplega en les ciutats però també en el camp amb la introducció de novetats mercantils i d'una gestió delegada del poder senyorial. En l'administració de les terres i de la justícia feudal, els mercaders i els funcionaris reials i senyorials descobreixen nombroses oportunitats de guanys econòmics i d'escalada social.

Les renovacions de la classe dirigent es mouen gairebé sempre dins de les elits de procedència catalana i valenciana, més exactament en el context d'aquelles dinasties mercantils i senyorials que s'havien establert de temps a l'illa i que segueixen mantenint el cordó umbilical amb els parents i els amics que resideixen al Principat i al País Valencià. Això afavoreix una osmosi i una emancipació cultural ben reflectida en el consum de les oligarquies ciutadanes. És en aquest moment quan la demanda de les elits urbanes (demanda de béns de luxe, siguin artístics o artesanals) creix sensiblement, però al mateix temps els bescanvis amb la mare pàtria catalana veuen una acceleració i una ampliació de volum.

En el primer Cinc-cents, els contactes socials i culturals entre les dues províncies de la Corona d'Aragó constitueixen en bell exemple d'aquella «mescla mediterrània» de la cultura dibuixada fa temps per Ferran Braudel en la *Mediterranée*. Per una «contaminació» de cultures igualment interessant per l'historiador es presenta a un nivell social menys alt i decididament més popular, i pertoca la transmissió de coneixaments artesanals descon-

11. Arxiu de la Corona d'Aragó, *Real Cancellaria, Sardiniae* (en endavant A.C.A., R.A.), reg. 4334, c.

12. *Ibidem*, cc. 233-234.

guts a Sardenya i la difusió tant en pobles de la costa com en comarques de l'interior de l'illa, de manufacturats catalans d'ús diari. Em refereixo a la gran varietat de robes i de teixits per vestits i per la llar, eines per a les feines manuals, a mercaderies variades per al menester quotidià, per l'alimentació, per al treball. Tots aquest productes de la indústria catalana, puntualment catalogats en els «llibres de compres i vendes» dels mercaders, són introduïts mitjançant els ports de l'Alguer i de Càller en el petit però no menyspreable mercat del pla i de la muntanya. D'altra banda, en la relació d'intercanvi mercantil gestionat pels mateixos catalans, l'illa ofereix els seus productes de la mar (corall) i de la terra (blat, pells, llana, etc.). Finalment l'economia tradicional de l'autoconsum típic d'una societat pobra com la sarda coneix les influències externes de la desenvolupada economia catalana. És una relació durable, de llarg període, que ha deixat un rastre inesborrable. Per això, encara avui és fàcil descobrir en força usos i tradicions populars sardes una clara influència de la civilització catalana¹³.

Entre finals dels Quatre i principis del Cinc-cents, època de simples intercanvis de productes comercials, apareix una nova fase decididament més rica i interessant en el pla de les «contaminacions» culturals. Dins de les relacions d'intercanvi, hom observa el flux de mercaderies i de béns materials, a més d'un corrent migratori d'homes que es traslladen a l'illa buscant oportunitats de treball. No són tan sols immigrants provisionals que es dediquen als afers comercials i a la pesca del corall, sinó també catalans i valencians que s'estableixen de manera continuada. Aquests homes, que potser fugen de les dificultats en què es troba el Principat, promouen, a Sardenya, una economia urbana més madura, basada en el desenvolupament de la producció manufacturada i creen els gremis, constituïts segons el model de Barcelona per, mitjançant l'ensenyament dels oficis, millorar la producció artesana. Dins de l'illa es van formant obrers, picapedrers, platers, argenters, mestres d'aixa, etc. que alimenten una interessant producció artesanal de clara influència catalana, encara que reinterpretada a la llum de la cultura autòctona sarda.

La transmissió de sabers també es manifesta en la producció artística, gràcies, sobretot, a la integració d'una religiositat especialment influïda pels rituals d'importació catalana. Però l'Església no és l'únic –per bé que sí el més important– canal d'homogeïtzació dels sards amb els catalans.

La compra, per part de les famílies aristocràtiques o bé d'institucions religioses, de retauls en pintura, d'obres artístiques i artesanals de qualitat; la introducció de capelles de músics; la importació de llibres, de teixits i de vestits de luxe demostren una pujada de la societat civil i una difusió de la cultura «alta» de la qual no hi ha rastres en els costums de la societat sarda¹⁴. Un tema tan important de la història comuna no ha estat encara degudament estudiat, per bé que hom disposi de quelcom d'interessant en treballs sectorials¹⁵.

Un ulterior aspecte és el rastre cultural que la civilització catalana ha deixat en la llengua i la cultura dels sards. De tot això n'existeix avui a Sardenya una feble memòria, encara que l'anàlisi històrica més atenta no escapa la sensible herència deixada per Catalunya. Gràcies al proverbial conservadurisme popular han arribat fins a nosaltres senyes inesborrables d'aquella tradició¹⁶. Segurament el camp de la llengua és on l'empremta resulta més profunda: no tan sols en el dialecte de l'enclavament lingüístic de l'Alguer, sinó també, de

13. F. MANCONI, «Les relacions econòmiques i socials de Catalunya amb Sardenya entre l'Edat mitjana i l'Edat moderna» dins *Revista de l'Alguer*, n° 1, 1990, p. 73-95 (tornat a publicar en versió italiana amb el títol «Le diseguaglianze di un rapporto economico e sociale: Catalogna e Sardegna nell'età medievale e moderna» dins *Íd.*, *Il grano del re. Uomini e sussistenze nella Sardegna d'antico regime*, Sassari, 1992, p. 49-78).

14. J. AINAUD DE LASARTE, «Les relacions econòmiques de Barcelona amb Sardenya i la seva projecció artística» dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Madrid, 1959, p. 637-645; *Íd.*, «La pintura sardo-catalana» i R. SERRA, «L'arquitectura sardo-catalana» dins *Els catalans a Sardenya*, a cura de J. Carbonell i F. Manconi, Barcelona, 1984, p. 111-154.

15. Cfr. els estudis d'A. BOVER i FONT, «Els goigs sards» i de G. MELE, «La música catalana a la Sardenya medieval» ambdós dins *Els catalans a Sardenya* cit., p. 105-110 i 187-192.

16. R. VIOLANT i SIMORRA, «Paral·lelismes culturals entre Sardenya, Catalunya i Balcers» dins *Studi sardi*, vol. IX (1949), p. 277-298.

manera sorprenent, en quasi totes les parles dialectals de Sardenya¹⁷. Ningú no ha de meravellar-se, perquè és una herència històrica de la *koiné*, de la comunió cultural catalano-aragonesa. «*Sunt autem duae praecipuae in ea insula linguae, una qua utuntur in civitatibus, et altera qua extra civitates. Oppidani loquuntur fere lingua Hispanica, tarraconensi seu Catalana, quam didicerunt ab Hispanis, qui plerumque magistratum in eisdem gerunt civitatibus: alii vero genuinam retinent Sardorum linguam*» escriu, a la meitat del Cinc-cent, Segimon Arquer per a la Cosmografia de Sebastian Munster¹⁸ i el 1561, el jesuïta portuguès Francisco Antonio informa els seus superiors que «*la lingua ordinaria di Sardegna è il sardo, come l'italiano lo è d'Italia. [...] Nelle città di Cagliari e di Alghero la lingua ordinaria è il catalano, sebbene vi sia molta gente che usa anche il sardo*»¹⁹. La llengua catalana és utilitzada bàsicament en les ciutats, rarament al camp sardoparlant, potser per la prevalença de l'ús del català en els àmbits àulics i urbans per part dels senyors, dels buròcrates i dels mercaders. En la convicció popular resulta grosser i incivil qui «*no scidi su catalanu*», qui no sap el català²⁰.

A més, el patrimoni documental sard testimonia que fins el Sis-cents i àdhuc al Set-cents el català és encara utilitzat com a llengua prevalent en la documentació oficial i notarial en comarques de Sardenya distants i diferents entre elles sigui des d'un punt de vista històric o econòmic²¹. No ha de sorprendre, per tant, el cas de la introducció en llengua catalana, disposada per Felip II el 1565 a instància de l'estament militar sard, dels antics estatuts municipals de les ciutats de Sàsser, Bosa i Iglésies, escrits en llengua sarda o italiana²². Si per una banda resulta confirmada l'homogeneïtzació de les ciutats sardes a la tradició municipal catalana, per una altra ens confirma que no ha existit un projecte polític preconcebut i imposat pel centralisme de l'esmentat rei mirant de castellanitzar la llengua en les terres de parla catalana²³.

A Sardenya –també a Catalunya– el procés de castellanització toca bona part de l'escassa producció literària, però no esborra l'ús del català en l'esfera institucional, en el món del treball i de la vida quotidiana²⁴. «*Háblase de lengua [la catalana i la valencia] en las islas de Serdeña, Mayorca y Menorca y llámase limosina*» atesta un manuscrit de Salamanca dels Sis-cents²⁵. De fet, foren els jesuïtes els agents més valents en la introducció del castellà en l'àmbit religiós i cultural; la seva actitud és flexible sigui amb el català, llengua habitual en les missions a Catalunya i Mallorca per tot el Cinc-cents, sigui amb el sard abans d'una castellanització general de la comunicació religiosa²⁶. Però, òbviament, al castellà s'ha d'afegir l'ús del llatí i de l'italià. No podem estar d'acord, doncs, amb Miquel Batllori quan afirma que, en el complex joc de la comunicació lingüística dels sards durant el Renaixement i el Barroc, dues llengües són col·loquials –el sard i el català– i tres –el castellà, el llatí i l'italià– les llengües de cultura²⁷.

17. C. PAULIS, «Els mots catalans dels dialectes sards» i E. BLASCO FERRER, «El dialecte català de l'Alguer» ambdós dins *Els catalans a Sardenya* cit., p. 155-166 i 167-170.

18. S. ARQUER, «Sardinia brevis historia et descriptio» dins *Cosmographia* de S. Munster, Basel, 1558, lib. VI, p. 242 i seg.

19. R. TURTAS, «La questione linguistica nei collegi gesuitici in Sardegna nella seconda metà del '500» dins *Quaderni sardi di storia*, n° 2 (1981), p. 60.

20. M.L. WAGNER, «El catalán en los dialectos sardos» dins *Boletín de Dialectología Española*, XXXIV (1956-57), p. 609-616.

21. J. CARBONELL, «La llengua i la literatura medieval i moderna» dins *Els catalans a Sardenya* cit., p. 93-98; M. ROMERO FRÍAS, «Note sulla situazione linguistica a Cagliari nel periodo 1598-1615» dins *Estudis universitaris catalans*, XXV (1983), p. 453-465; A.R. PAU, «Nuovi documenti sull'uso linguistico in Sardegna nei secoli XVI-XVIII: la zona nord-orientale della diocesi di Ales» dins *La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo* cit., vol. 1, p. 334-350.

22. *Codex Diplomaticus Ecclesiensis*, Torino, 1877, doc. XXXVII, col. 920; P. TOLA, *Codex Diplomaticus Sardiniae*, Torino, 1868, t. II, XI, p. 419.

23. M. PEÑA DÍAZ, «El castellano en la Cataluña de los siglos XVI y XVII» dins *Manuscrits*, n° 15, p. 149-155.

24. J. CARBONELL, «La llengua i la literatura» cit.; G. PIRODDA, «La Sardegna» dins AA.VV., *Letteratura italiana. Storia e geografia*, vol. III, Torino, 1989, p. 932 i seg.

25. Biblioteca Universitaria de Salamanca, Ms/2405, c. 187v (cit. de F. BOUZA ÁLVAREZ, «La visión de Cataluña en el pensamiento castellano. Una Cataluña entrevista en libros y memorabilia de cortesanos» dins *Manuscrits*, n° 15, p. 144).

26. R. TURTAS, «La questione linguistica» cit., p. 57-87; Íd., «Appunti sull'attività teatrale nei collegi gesuitici sardi nei secoli XVI e XVII» dins *Atti del convegno Arte e Cultura del '600 e del '700 in Sardegna (Cagliari-Sassari, 2-5 maggio 1983)*, a cura de T. Kirova, Napoli, 1984, p. 157-172.

27. M. BATLLORI, *Catalunya a l'època moderna. Recerques d'història cultural i religiosa*, a cura de J.M. Benítez i Riera, Barcelona, 1971, p. 28.

Més tornem al tema polític. Com deia abans, al segle XV hom assisteix a un progressiu allunyament d'una part de l'antiga feudalitat catalana que s'havia establert a Sardenya en temps de la conquesta. El fenomen està íntimament connexionat amb l'indiscutible procés de comercialització i d'adquisició dels patrimonis feudals sards²⁸. Els nous equilibris polítics i econòmics insinuats a Sardenya com a conseqüència de la crisi que l'aristocràcia catalana patia a nivell de Principat contribuïren a determinar aquest fenomen de renúncies i d'allunyament dels antics senyors feudals dels propis dominis illencs²⁹. Tanmateix, l'indiscutible afebliment del poder feudal no significa una discontinuïtat en el control hegemònic de l'illa per part de les elits catalanes de primera hora. El recanvi de la classe dirigent, per bé que incisiu, passa per una pràctica prou afermada que veu la continuïtat de les famílies.

En la societat sarda, una ràpida evolució després del canvi polític-institucional de Ferran «el Catòlic» són les estratègies particulars (connexions clientelars, polítiques matrimonials, successions hereditàries, alternances dinàstiques en els càrrecs públics i en l'apoderament de la terra) posades en marxa dins d'un tauler d'escacs ampliat –entre Sardenya, Catalunya i València– a determinar les fortunes de les famílies i els càrrecs de prestigi dels nous protagonistes de l'economia, de la burocràcia i de la política. Les dinasties burocràtiques i mercantívoles sardo-catalanes que segueixen mantenint un fort lligam amb els parents i amics dels països d'origen i que d'aquestes relacions en treuen força contractual i prestigi social pretenen obtenir progressivament el poder polític i econòmic dels casals més antics. Les estratègies matrimonials que permeten d'establir una espessa xarxa de parentius amb la noblesa local fan que aquestes famílies crescudes es donin progressivament i mútuament suport per consolidar les posicions de poder³⁰.

És així que en temps dels Àustria majors, la Monarquia, mitjançant els consolidats mecanismes selectius del patronatge reial, se serveix especialment d'aquella aristocràcia local que es revela capaç d'establir enteses útils amb la burocràcia reial i municipal i amb la burgesia dels comerços. És notable l'espai polític que aquest grups emergent reixien a ocupar, així com també és important el desplaçament de riquesa cap les ciutats que realitzen a raó del canvi mercantil promogut en temps de Felip II. La patrimonialització de la terra els permet de lucrar-se més bé de la producció agrícola. És significatiu que dins d'aquest marc social i polític canviant, la tendència vagi cap a la reducció de nous feus que consisteixen més aviat en el fraccionament dels ja existents³¹.

L'antiga feudalitat de la primera onada, quan no es reproduïx, abandona l'illa i deixa les coses en les mans dels parents i amics. Per exemple, els Carrós, comtes de Quirra, grans feudataris beneficiats per la Corona després de la conquesta, són a la base d'un complex enllaç de parentius que veu compromesos els Centelles, comtes d'Oliva i al mateix temps els Castellví, els Cruïlles, els Fabra, per arribar als Aragall, els Bellit, els Gualbes, els Brondo, i als Crespí de Valldaura³². Són famílies que descobreixen –algunes més, altres menys– encàrrecs de relleu dins la burocràcia del regne i tal vegada també en la cort (com Cristòfol Crespí de Valldaura, el potent vicecanceller del Consell d'Aragó a meitat del Sis-cents).

Els nous grups de poder sardo-catalans perceben les novetats que s'exposen en el sistema de govern de Sardenya i es conformen amb els canvis de corrent que renoven les condicions de relació amb la monarquia. Alguns casals d'origen català i valencià que donen virreis i funcionaris reials (cas dels Centelles, dels Cardona, dels Erill, dels Aragall), que a més tenen

28. B. ANATRA, «Dall'unificazione aragonese ai Savoia» dins J. Day, B. Anatra, L. Scaraffia, *La Sardegna medioevale e moderna*, Torino, 1984, p. 429 i seg.; F. FLORIS, *Feudi e feudatari in Sardegna*, Cagliari, 1996, vol. 1°, p. 59 i seg.

29. T.N. BISSON, *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*, New York, 1986 (ed. it. *La Corona d'Aragona. Storia di un regno medioevale*, Gènova, 1998, p. 198).

30. NARROCHA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626*, Barcelona, 1997.

31. B. ANATRA, «Dall'unificazione aragonese ai Savoia» cit., p. 365 i seg.; F. FLORIS, *Feudi e feudatari* cit., p. 97 i seg.

32. Un exemple interessant per comprendre els enllaços de parentiu de l'aristocràcia sardo-catalana-valenciana és dins V. PONS ALÓS, «La documentació real del fondo Cerdeña en el Archivo Condal de Orgaz. La formación de un patrimonio: de los Aragall y Bellit a los Gualbes y Brondo» dins *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona* cit., vol. II, tomo II, Comunicazioni, p. 715-745.

l·ligams de sang i d'afers amb altres famílies catalanes instal·lades a Sardenya (com ara Bellit, Aragall, Carrós, Sanjust, i Aymerich) i –encara– amb altres casals més antics d'arrel sarda (Marongio, Gambella) es fan protagonistes del nou curs durant el Cinc-cents³³. Si centrem l'atenció en els principals protagonistes no és difícil emmarcar aquest procés en una dimensió gens localista i circumscrita a la perifèria sarda, sinó dins d'una estratègia més ampla d'integració en la Monarquia dels casals catalans³⁴.

El complex enllaç de parentius permet als casals nobiliaris de major prestigi consolidar riqueses econòmiques i càrrecs del poder burocràtic. Per les famílies de menor importància, la pujada social passa per les especulacions mercantils i l'acaparament de terres, però també a través del reforç de les relacions de consorceria. Conseqüentment, les estratègies matrimonials i de grup resulten fonamentals per millorar tant les condicions materials com el prestigi social.

Hi ha, però, en el cas sard, quelcom d'atípic que val la pena d'esmentar perquè, a la llarga, resultarà un factor decisiu per la renovació de les elits del poder local. Els senyors de la terra que viuen a la península ibèrica, o sigui els que representen un punt de referència central dins els enllaços entre famílies, han de fer els comptes amb la distància de les seves possessions sardes i amb les conseqüents dificultats de gestió. Per aquestes raons resten obligats a delegar l'administració a *regidores* i *receptores* i *oficiales* traslladats a la península o bé reclutats entre el personal superior de l'estructura burocràtica feudal. Administradors i oficials obtenen sovint els encàrrecs en arrendament i exerceixen, doncs, poders plens i gairebé incontrolables. Vet aquí, doncs, com emergeix una nova i potent classe, que procedeix dels rangs inferiors de la petita noblesa i de la burgesia i que, gràcies a l'absentisme dels senyors de la península, sap treure, de la gestió dels estats feudals, l'ocasió d'enriquir-se fàcilment i de pujar ràpidament dins l'escala social. «*Están los oficiales hechos señores destas encontradas como si sus padres se los huviesen dexadas*» es queixa don Juan de Leza Coloma, regidor de la casa d'Oliva a Sardenya, impotent per contrarestar el gran i arrelat poder dels seus oficials³⁵.

Al llarg del Cinc-cents la societat sarda va caracteritzar-se, finalment, per una vivaç i complexa dinàmica interna. Rarefacció del poder feudal, grans i petits desplaçaments de riquesa, gestions patrimonials renovades i conformades als temps es desenvolupen a l'ombra de la Monarquia i dins d'un complex sistema de relacions construït en la lògica del patronatge, sobre els enllaços de famílies i sobre les polítiques matrimonials. D'aquí els equilibris de poder a l'illa que mostren com algunes famílies catalanes, valencianes i sardes, protagonistes gairebé exclusives, semblen sempre modables però també –potser– iguals.

A més de consolidar les estructures socials i econòmiques, es defineix també el marc de les institucions territorials. Sobre el terreny jurídic-institucional la conjunció sardo-catalana és la més evident. La incorporació formal de Sardenya a la Corona d'Aragó remunta al 1460 quan Joan II, en les corts celebrades a Fraga el 13 de setembre, proclama solemnement la integració dels regnes de Sardenya i Sicília i es compromet a mantenir perpètuament el vincle per a ell mateix i als seus descendents, els quals hauran de fer un jurament igual en l'acte de coronació³⁶. La integració efectiva esdevé, de fet, amb Ferran el Catòlic quan comença un llarg procés de reestructuració del regne que arriba al seu zènit en temps de Felip II amb la constitució de l'Audiència de la Tresoreria. La política de redreçament provoca el reequilibri

33. B. ANATRA, «Dall'unificazione aragonese ai Savoia» cit., p. 365 i seg. Cfr. també J. MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña. Fuentes para su estudio*, vol. 1er, Padova, 1964; J. GRAMUNT, *Los linajes catalanes en Cerdeña*, Barcelona, 1958; F. FLORIS, *Feudi e feudatari* cit., vol. 2n, ad voces.

34. P. MOLAS RIBALTA, «Va haver-hi una fusió de les elits a la Catalunya dels Àustries?» dins *Manuscrits*, núm. 15, 1997, p. 41-52.

35. Trec la citació de J.J. CHINER GIMENO, «Los 'estados' en Cerdeña de la casa de Oliva durante el siglo XVI. Documentos en el Archivo del Reino de Valencia» dins *XIV Congreso di Storia della Corona d'Aragona* cit., vol. II, tomo I, Comunicazioni, p. 302, nota 10.

36. J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza, 1610, lib. XVII, cap 2n (ed. Zaragoza 1977, p. 279); G.F. FARA, *De rebus sardois*, Torino, 1835, lib. III (ed. Sassari 1992, p. 192-193).

orgànic de l'estructura político-administrativa i financera del regne i posa fi a l'anarquia dels senyors de la terra de la primera època catalana. Com ha escrit Bruno Anatra, Ferran «*pone le basi degli ordinamenti istituzionali dell'isola per i prossimi due secoli [...] seppure tali trasformazioni avvengono fundamentalmente nel segno della continuità e del compromesso*»³⁷. Exemples d'aquest reequilibri són la promoció de la reforma administrativa i financera, l'ordenament de les autonomies municipals, el procés de reducció de la jurisdicció senyorial, l'adquisició dins el patrimoni reial dels territoris pertanyents al casal d'Arborea.

La progressiva adquisició dels models constitucionals i normatius continentals determina la tardana agregació de Sardenya a la Corona. Tot i que membre afegit, el regne sard troba col·locació definitiva en l'esfera catalano-aragonesa. Quan el 1494 ve instituit el Consell d'Aragó, hom pot dir que el regne de Sardenya ha madurat –per bé que en retard respecte els altres regnes de la Corona– els requisits fonamentals per estar-hi amb una fesomia pròpia. La racionalització administrativa es desenvolupa tot respectant la tradició jurídica catalano-aragonesa i dins la línia d'afinitat institucional amb el Principat. Aquesta plena adhesió als models continentals catalans –models forts, tramesos i imposats a altres institucions territorials– semblaria contradir la tesi de manca de cohesió dins de la Corona d'Aragó que anticipa, per la qualitat d'evanescent d'aquella realitat estatual, la separació dels regnes italians del Consell d'Aragó³⁸.

Observant més bé les coses, però, es nota que la direcció de la Monarquia hispànica no és tant determinada per la força unificadora de la Corona d'Aragó com per la feble tradició institucional i autonòmica del regne sard. Si Nàpols i Sicília poden lloar una tradició d'autogovern i una personalitat jurídica madura que s'assegura un destí polític i administratiu clar i distingit, no es pot pas dir el mateix de Sardenya³⁹. A les institucions i els procediments jurídics *octroyées* no sembla d'haver-hi alternatives. De fet, quan a l'acabament del Cinc-cents Felip II disposa una visita al virrei i als oficials de justícia i patrimonials del regne de Sardenya dóna ordre al visitador de seguir els procediments del passat o, millor, d'aplicar els actuats per Catalunya a les corts de Montzó al primer capítol *Por la justicia del año 1547 «por tener –diu la instrucció reial– tanta conformidad esse reyno con aquella provincia y costumbre della; lo podeys hazer pues en el dicho capítulo están ordenados todos los términos que en el dicho juyzio se huvieren de guardar para hazer y sustanciar los processos*»⁴⁰.

El procés d'homogeneïtzació, realitzat segons un clar dirigisme monàrquic arriba al seu moment màxim en temps de la fundació de l'Audiència⁴¹. El 1564 Felip II, trobant-se a Barcelona, disposa de «*instituir y formar la Audiencia y Cancilleria como la tenía aquella ciudad de Barcelona y Principado de Cataluña*»⁴². L'Audiència sarda ha d'afrontar l'exigència de donar camí a una bona justícia reial amb el fi de reduir els abusos i les iniquitats de la justícia feudal; al mateix temps, des del punt de vista general de la Monarquia, ha de satisfer la necessitat igualment urgent de proveir Sardenya d'un consell que –de la mateixa manera que els regnes peninsulars de la Corona d'Aragó– doni suport al virrei per a governar el regne⁴³.

37. B. ANATRA, «Istituzioni e società nella Sardegna spagnola: Medioevo persistente o modernizzazione zoppa?» dins AA.VV., *Nel sistema imperiale: l'Italia spagnola*, a cura d'A. Musi, Napoli, 1994, p. 166.

38. J. ARRIETA ALBERDI, «Notas sobre la presencia de Cerdeña en el Consejo Supremo de la Corona de Aragón» dins XIV *Congreso de Storia della Corona d'Aragona* cit., vol. IV Comunicazioni, Sassari, 1997, p. 11.

39. B. ANATRA, «Sardenya i la Corona d'Aragó a l'Edat moderna» dins *Els catalans a Sardenya* cit., p. 59-62.

40. Archivo Histórico Nacional (d'aquí en endavant A.H.N.), *Consejos*, libro 2554, *Instrucción de lo que vos el Magnífico y amado Consejero el doctor Monserrat Rosselló de la nuestra Real Audiencia de Cerdeña haveis de hazer en la visita del Conde de Elda y de los Officiales de Justicia y patrimoniales del dicho nuestro Reyno de Cerdeña*, cc. 144v-145r.

41. J. JUAN VIDAL, «Mallorca y Cerdeña en tiempos de Felipe II. ¿Reinos de segundo orden?», relació presentada al conveni internacional *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Filippo II* (Cagliari, 5-7 novembre 1998), en curs d'impressió.

42. F. VICO, *Historia general de la isla y reyno de Sardeña*, Barcelona, 1639, vol. I, p. 74.

43. F. MANCONI, «Come governare un regno: centro madrileno e periferia sarda nell'età di Filippo II», relació presentada al conveni internacional *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Filippo II* (Cagliari, 5-7 novembre 1998), en curs d'impressió.

Però, les institucions no basten; cal també els homes que les dirigeixin. Figures com els jutges de l'Audiència necessiten reconeixaments jurídics i experiències de govern que falten a l'aristocràcia sarda com també a les noves elits burgeses en procés de formació. Per això, i no tan sols per això, cridats a les responsabilitats de govern polític i administratiu són els aragonesos, els catalans i, esporàdicament, alguns castellans. Tot plegat nodreix els parlaments sards d'un constant i enutjat reivindicacionisme, però impedeix també un positiu procés emancipatiu de la classe burgesa amb la formació, en les universitats espanyoles i italianes, dels lletrats d'origen sard⁴⁴.

Val la pena de subratllar que les designacions de càrrecs públics no són sempre realitzades sobre la base de competències jurídiques i burocràtiques dels nomenats ni tampoc de nacionalitat; al contrari, sovint són el resultat de connexions familiars i de relacions de patronatge establertes a la cort⁴⁵. Al temps dels Àustria majors, l'accés als principals càrrecs públics és prerrogativa quasi exclusiva d'alguns casals nobiliaris dels regnes de la Corona d'Aragó, constituïts en aliança de poder i que gaudeixen a Sardenya d'extensos parentius i clienteleles. El cas dels virreis és de debò el més evident: en temps de Carles V i de Felip II, els virreis sards procedien quasi exclusivament de la noblesa catalana i valenciana (particularment, dels casals de Cardona, Montcada i Coloma)⁴⁶. El criteri de selecció, que equilibra origen nacional i fidelitat, quedarà substancialment igual al llarg dels decennis futurs. Algunes famílies aristocràtiques s'alternen en el càrrec virreial desenvolupant, segons el nivell d'importància dels càrrecs, una veritable i pròpia carrera en els regnes de la Corona d'Aragó (València, Sardenya i Mallorca)⁴⁷. Existeixen, naturalment, les excepcions: alguns virreis són escollits també entre els nobles castellans i italians per raons d'equilibris polítics de cort o per raons econòmiques (com en el cas del genovès Dòria)⁴⁸.

També molts càrrecs burocràtics mitjans, tant als Consells patrimonials i de Justícia com en els oficis individuals, són distribuïts bàsicament als naturals de Catalunya i València. Als sards (tot i que és difícil distingir l'origen dels beneficiats a causa del secular arrelament a l'illa de famílies catalanes i valencianes) queda només una part dels càrrecs executius i de grau inferior en les ciutats reials i en les terres pertanyents al patrimoni de la Corona. La direcció seguida a Sardenya (així com a Mallorca⁴⁹) va al revés de la pràctica al Principat, on tots els càrrecs –a excepció del virreial– són ocupats per catalans.

Les tries efectuades a l'illa fan suposar motius de natura variada i complexa. Primer, la concessió exclusiva de càrrecs elevats sembla ser el preu que el regne sard ha de pagar per enllaçar la gran noblesa catalana amb la monarquia. Segon, la sàvia distribució de places i de mercès mira de satisfer una llarga xarxa de clienteleles i de parentius difosa per tots els territoris de la Corona d'Aragó; conseqüentment semblaria destinada indirectament a satisfer les ambicions dels casals sards. En tercer lloc, la discriminació dels sards en els oficis

44. R. TURTAS, *La nascita dell'Università in Sardegna. La politica culturale dei sovrani spagnoli nella formazione degli Atenei di Sassari e di Cagliari (1543-1632)*, Sassari, 1988; Íd., *Scuola e Università in Sardegna tra '500 e '600. L'organizzazione dell'istruzione durante i decenni formativi dell'Università di Sassari (1562-1635)*, Sassari, 1995; Íd., «La formazione delle Università di Cagliari e di Sassari» dins *Le Università minori in Europa (secoli XV-XIX), Convegno Internazionale di Studi (Alghero, 30 ottobre – 2 novembre 1996)*, a cura de G. Brizzi e J. Verger, Soveria Mannelli (Catanzaro), 1998, p. 675-696; A. RUNDINE, *Piccole Università e migrazioni studentesche. Studenti sardi in Università italiane e spagnole (seg. XVI-XVII)*, *ibidem*, p. 885-896.

45. La importància dels mecanismes del patronatge reial com a sistema de govern ha estat posat en relleu per J. MARTÍNEZ MILLÁN, «La investigación sobre las élites del poder», introducció a *Instituciones y élites de poder en la Monarquía hispánica durante el siglo XVI*, ed. J. Martínez Millán, Madrid, 1992, p. 11-24; Íd., «Las investigaciones sobre patronazgo y clientalismo en la administración de la Monarquía hispánica durante la edad moderna» dins *Studia historica. Historia moderna*, 15, p. 83-106.

46. F. MANCONI, «Come governare un regno» cit.

47. J. GIL PUJOL, «La proyección extrarregional de la clase dirigente aragonesa en el siglo XVII» dins AA.VV., *Historia social de la administración española. Estudios sobre los siglos XVII y XVIII*, Barcelona, 1980, p. 45; L. GUIA MARÍN, «Els Virreis i la pràctica del govern: serveis a la monarquia i ordre públic a València i Sardenya a mitjans segle XVII» dins *XIV Congreso de Storia della Corona d'Aragona*, cit., vol. IV Comunicazioni cit., p. 182 i seg.

48. A propòsit del tema, vegeu J. MATEU IBARS, *Los virreyes de Valencia. Fuentes para su estudio*, València, 1963; Íd., *Los virreyes de Cerdeña* cit.

49. J. JUAN VIDAL, *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Mallorca, 1996; Íd., «Relaciones entre el poder central y la Mallorca de los Austrias» dins *XIV Congreso de Storia della Corona d'Aragona* cit., vol. IV Comunicazioni cit., p. 200.

principals i remuneratius del regne, per quant intolerable pels naturals, és justificada per gairebé tot el Cinc-cents amb l'escassa qualificació burocràtica dels aspirants: en realitat el motiu substancial està en el reduït poder contractual dels illencs que no els exclou totalment dels beneficis del patronatge, sinó que els penalitza. No podem saber si existí un disegni preordinat pel Consell d'Aragó, com hi era pel Consell d'Itàlia, de distribució dels càrrecs i de les gratificacions per sancionar el vincle de lleialtat a la Corona⁵⁰. Tant si existí un criteri distributiu no formalitzat o no, la veritat és que la designació de les funcions públiques resulta determinada essencialment per la discrecionalitat política del sobirà al qual interessa més satisfer les contraparts nacionals més fortes. En la pràctica, catalans, aragonesos i valencians obtenen els càrrecs i perceben els salaris també a Sardenya, mentre que els sards no. Per justificar els privilegis dels uns amb la conseqüent discriminació dels altres, sovint s'al·lega la comú pertinença dels súbdits peninsulars i insulars dins la Corona d'Aragó.

El costum de considerar Sardenya com pertinença històrica de la Corona catalano-aragonesa serà reivindicada en l'acte de constitució del Consell d'Itàlia. A l'estat actual dels coneixaments historiogràfics, no sembla del tot clar si la separació dels territoris italians fou, com suposa Elliott⁵¹, un proveïment de racionalització administrativa dels dominis mediterranis, o bé una maniobra mirada a reduir el paper de la Corona d'Aragó a favor de la de Castella⁵². Cert és que el manteniment de Sardenya en el Consell d'Aragó no podia representar ni un petit rescabament per als catalans, obertament hostils a la formació del nou consell⁵³. El perdurar del vell vincle de Sardenya sembla sortir d'un conjunt de raons: primer de tot, aquella *conformidad* de regles jurídiques i de costums entre Sardenya i Catalunya, ja rellevada per Felip II⁵⁴; a més, per qüestions d'ordre organitzatiu, hi havia una mena de «falta de maduresa» institucional del regne que necessitava encara d'alguna tutela administrativa; finalment, oportunitat política per treure a les elits sardo-catalanes els oficis i les places del regne sard a favor d'altres beneficiaris.

Tot i que no es disposa de proves documentals directes, no és difícil de veure darrere aquestes opcions polítiques la intervenció en la cort de grups de pressió formats sobre la base d'una convergència d'interessos de dos grups directius sards, catalans i valencians. Però, no podem rebutjar tampoc la hipòtesi que la indissolubilitat del vincle històric de Sardenya fos una orientació difosa dins del món hispànic als diferents nivells de responsabilitat política. Quan el 1573 Emmanuel Filibert de Savoia es demostra disposat a bescanviar l'illa amb una part del seu domini (que llavors era un passatge estratègic entre Itàlia i Flandes), Felip II ordena al governador de Milà don Lluís de Requesens d'interrompre les negociacions car «*aunque pareciese bien hacerse esto, no se podría por el juramento que [el rey] tiene hecho en Aragón de no desmembrar nada de aquella Corona*»⁵⁵. La cita fa clarament referència a l'antic jurament de Joan II el 1460.

Encara un altre episodi. Quan el 1580 es perfila la possibilitat de bescanviar Sardenya amb Saluzzo, el cardenal Granvela ho rebutja tot assenyalant «*la dificultad de no poderse desmembrar la Corona de Aragón*»⁵⁶.

Més enllà dels motius jurídic-diplomàtics, la indissolubilitat de Sardenya de la Corona és una convicció comuna també als naturals de la província interessada. La pertinença territorial és argumentada a Sardenya sobre el terreny de la política, de la religió i –com

50. M. RIVERO RODRÍGUEZ, *El Consejo de Italia y el gobierno de los dominios italianos de la monarquía hispana durante el reinado de Felipe II (1556-1598)*, Madrid, 1992, p. 120.

51. J.H. ELLIOTT, *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Madrid, 1982, p. 27.

52. J. REGLÀ, *Introducció a la Història de la Corona d'Aragó*, Palma de Mallorca, p. 95 i seg.; E. SERRA i PUIG, «La monarquia hispànica i els Països Catalans» dins *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 4, *Crisi institucional i canvi social, segles XVI i XVII*, Barcelona, 1997, p. 44.

53. J. ARRIETA, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Zaragoza, 1994, p. 149-150; E. BELENGUER, *El imperio hispánico (1479-1665)*, Barcelona, 1995, p. 254.

54. A.H.N., *Consejos*, libro 2554, *Instrucción de lo que vos... Montserrat Rosselló* cit.

55. Archivo General de Simancas, *Estado*, llig. 1236/28.

56. E. POULLET – C. PIOT, *Correspondance du Cardinal du Granvelle (1565-1586)*, Brussel·les, 1877-1896, vol. VIII, p. 127.

veurem- fins i tot a la geografia. En el capítol presentat el 1583 pel síndic de la ciutat de Càller al parlament de don Miquel de Montcada hom sosté: «Tots los aragonesos, catalans y valencians en la present ciutat [Càller] y regne gozen de totes les dignitats y officis segons llurs qualitats sens ninguna altra habilitació sinó com los matexos naturals, y ans era tinguda Cerdeña per província de Itàlia, y axí en la guerra volien passassen per italians, y ab capítol de cort sa magestat ha fet mercè sien tinguts y passen en la guerra per espanyols per ser ja la dita Cerdeña de tants y tants anys de la Corona de Aragó a la qual real Corona ab tota fidelitat han sempre ben servit, y també sa magestat ha volgut posar com ha posat la dita ylla en la regió de España quant a les religions dels frares observants del Carme, de la Mercè, y altres religiosos y molts monestirs de religiosos són ja governats per les ordinacions y órdenes dels provincials y ministres generals de España, y seria bé que en tota la dita Sardeña fos tinguda per part de España, y que perçò sa Magestat sia servit que tots los de Sardeña sien agregats per Aragonesos, Valencians o Catalans en la regió de Malta entrant en ella per Aragonesos, Valencians o Catalans, màxime que tots los de la present Ciutat de Càller són aragonesos, valencians y catalans procedents de dites nacions, y com a tals, tant en la regió de Malta com en les altres religions sien tinguts y puguen entrar y concórrer puyx dits Aragonesos, Catalans y Valencians poden entrar y entran com és dit en la present Ciutat com los matexos naturals en tots los officis y dignitats segons la qualitat de llurs persones»⁵⁷. El vincle «nacional» catalano-aragonès, ja existent de fet i novament reivindicat amb vigor, ve sancionat formalment per Felip II en el moment que reconeix als soldats sards l'estatus d'espanyols i no pas d'italians. La sol·licitud havia estat presentada en les corts del 1533 pel virrei Fernández de Heredia amb la finalitat d'estendre als militars sards els privilegis i els salaris dels espanyols.

Per tant, la milícia comuna en els *tercios* de l'emperador havia semblat un factor determinant de cohesió entre sards i espanyols. Però és sobretot l'assimilació geogràfica de Sardenya a la Península Ibèrica que reforça el vincle polític. Aquesta afirmació a més de sufragada per una anàlisi geològica *ante litteram* que intenta de sostenir que Sardenya, Balears i Península Ibèrica serien —com una única porció de territori dividida per un riu— terres separades senzillament per una mar comuna⁵⁸. Són tan sols sofismes; tant mateix aquest tipus d'argumentacions reflecteixen unes conviccions no se sap fins a quin punt arrelades, però que amaguen raons administratives i activitats de govern no pas modificables. En temps de Felip II —per exemple— la Cúria general de la Companyia de Jesús estableix que els jesuïtes sards observin adhesió a l'«assistència» d'Espanya i no la deixin per la d'Itàlia⁵⁹.

Però el conservadurisme no és prerrogativa solament dels ordes religiosos. En la vessant laica, veiem els procediments de govern dels virreis que queden inalterablement vinculats a la tradició jurídica catalana. Àdhuc un sobirà decididament innovador com Felip II, quan envia a Sardenya en qualitat de virrei el comte d'Elda, li aconsella, en les instruccions de rigor, que no ha de governar de concert amb els altres oficials reials, observant «*la orden y la forma que se ha acostumbrado por los Virreyes pasados, que en lo demás es conforme al estilo y a lo que se usa en Catalunya*»⁶⁰. Més l'observança dels procediments garantits sobre el pla de la tradició jurídica per la continuïtat formal entre la Corona d'Aragó i el Consell d'Aragó, no és suficient per explicar els estrets vincles entre aquestes dues entitats històriques de la Monarquia hispànica.

Les relacions econòmiques, culturals i institucionals entre l'illa i els Països Catalans coneixen profundes innovacions a l'època dels Àustria. El lligam tradicional és destinal a renovar-se, però al mateix temps a reforçar-se —com es deia abans— mitjançant els llaços familiars de les elits de les dues riberes mediterrànies i mitjançant la relació privilegiada que aquests reduïts grups de poder territorial estableixen amb la monarquia. És precís dir, encara

57. A.C.A., R.C., reg. 4340, cc. 43r-44r.

58. J. DEXART, *Capitula sive acta Curiarum Regni Sardiniae*, Cagliari, 1645, lib. II, tit. V, cap. I, p. 469 sigs.

59. R. TURTAS, *Giovanni Arca. Note biografiche*, Sassari (en curs d'impressió), p. 18-19 del text mecanografiat.

60. A.H.N., *Consejos*, libro 2554, *Instrucción para el Conde de Elda a quien ha provehido V. Md. por su Lugarteniente y Capitán general en el Reyno de Cerdeña*, c. 72r.

una altra vegada, que el sistema de patronatge crea les connexions, reforça la tradició i finalment consolida la tradició i, amb el temps, també la indissolubilitat de l'obligació.

Per això hom pot parlar de la doble «fidelitat» dels sards: fidelitat política al rei i fidelitat cultural a les antigues tradicions catalano-aragoneses, com aspecte particular de la tradicional fidelitat a la «pàtria». També en el cas de la Sardenya es troba, doncs, una duplictat de papers en els mateixos grups dirigents: d'una banda custodiar l'ordre monàrquic constituït; i de l'altra, defensar els privilegis i els drets especials contra cada limitació, real o temuda, procedent del poder monàrquic⁶¹. Però la convergència ideològica dels sards cap a la Monarquia dels Habsburg no coneix clivelles fins que la relació queda fermament basada en les relacions de patronatge i també sobre una consuetud «autonomista» entesa més aviat com a respecte de les prerrogatives i de les «llibertats» de les elits. No és que en temps dels Àustria majors, els criteris per l'assignació dels càrrecs no fos basat en discriminacions rígides envers dels naturals sards. A més de consolidar els equilibris de poder, d'estrènyer i reforçar els enllaços clientelars, d'eixamplar la protecció dels grans casals catalano-valencians a la mitjana i petita noblesa sarda, els beneficis es fan més evidents i també els sards (o més ben dit els sardo-catalans) són més considerats dins dels mecanismes burocràtics del regne. Les innovacions substancials ocorregudes a l'època de Felip II dins la societat sarda (església, universitat, justícia, etc.) afavoreixen de manera decidida aquest procés.

Es pot dir que al començament del Sis-cents la discriminació dels sards no és tan evident i en molts aspectes tan humiliant com en segles anteriors. En un interessant document del 1610, que és una radiografia de l'estructura burocràtica del regne de Sardenya, queda clar com el criteri de la selecció es basa ara en un savi equilibri entre les competències burocràtiques i l'origen de les persones escollides. Però el que preval en la tria no és tant la procedència nacional sinó l'extracció familiar. Al costat dels càrrecs, ara hereditaris, de les governacions generals de Càller i Sàsser, atribuïdes als casals d'Aragall i De Sena, s'enregistra l'avançament en les altes funcions de consellers del regne, dels lletrats burgesos escollits, bàsicament, entre catalans, aragonesos i sards, o sigui dins de l'àmbit dels territoris sotmesos a la jurisdicció del Consell d'Aragó. Pels sards queden, quasi en exclusiva (amb algunes excepcions pels catalans i castellans), els càrrecs inferiors com els de coadjutors en els oficis del Racional, escrivans de registre, veguers, corredors, algtzirs, etc⁶². També per a les dignitats eclesiàstiques, igual que en les funcions civils, regna un pluralisme substancial, sense exclusions prejudicials basades en el principi de nacionalitat. En el Sis-cents els càrrecs eclesiàstics són prerrogativa dels sards, amb l'excepció –no taxativa– de l'arquebisbat de Càller⁶³. Poc després, la llarga querella produïda en el Cinc-cents en els parlaments i a la cort per aconseguir un regent sard en el Consell d'Aragó es resoldrà amb la designació del lletrat sassarès Francisco Vico⁶⁴.

En definitiva, queda palès que, durant els decennis a cavall del segle, les mercès foren dispensades amb certa magnanimitat també entre els súbdits sards. La concepció del monarca com a font de gràcia i de favors reforça l'aspiració de la noblesa sarda a una ràpida homogeneïtzació. Àdhuc la utopia centralista del comte-duc serà acollida sense substancials contrafaccions i sostinguda pels grups dirigents del lloc, imposant al regne un esforç econòmic i bèl·lic sense precedents.

61. Per les possibles confrontacions amb el cas català vegeu J.H. ELLIOTT, «Una aristocràcia provincial: la clase dirigente catalana en los siglos XVI y XVII» dins *Íd., España y su mundo (1500-1700)*, Madrid, 1990, p. 108.

62. A.C.A., *Consell d'Aragó*, llig. 1165, *Memoria general de los officios que provee su Magestad en Cerdeña*.

63. R. TURTAS, *Storia della Chiesa in Sardegna. Età moderna e contemporanea*, cap. VII *Età spagnola (secoli XVI-inizi XVIII)*, Roma (en curs d'impressió).

64. En el parlament del virrei Miquel de Montcada del 1583, dins un capítol presentat per don Àngel Cetrilla per compte dels tres estaments, suplica el rei de «concedir que en lo supremo Consell de Aragó hi hage hu dels regents que sia de la nació sarda perquè los negocis del present regne tinguen més àgil expedició, y axí com hi ha dels altres regnes de Aragó, y sa Magestad tindrà més certa informació de totes les coses del present regne...» (A.C.A., R.C., reg. 4340, c. 23r). Una sol·licitud semblant havia estat ja presentada el 1544-45 al parlament d'Antoni de Cardona (V. ANGIUS, «Memorie de' Parlamenti o Corti del Regno di Sardegna» dins *Dizionario geografico storico statistico commerciale degli stati di S.M. il Re di Sardegna*, a cura de G. Casalis, Torino, 1856, vol. XVIII quater, p. 529.

Ara, creure que a l'illa fou creada una societat «ordenada» (per dir-ho a la manera de John. H. Elliott) no té fonament. El sistema dels casals i del patronatge, si és ver que representa una eina important de normalització social, no pot substituir totalment la presència de l'autoritat. I l'etern problema de l'absència estructural del rei es tradueix pels sards en un problema psicològic de marginació política, viscut com a impossibilitat d'aspirar –malgrat els enormes avançaments fets- als càrrecs més prestigiosos de la Monarquia, de tota manera externs a la burocràcia del regne sard.

Les aspiracions dels sards a noves places públiques, a noves mercès reials, a oportunitats d'enriquiment i d'encimbellament social, queden quasi sempre marginades a Sardenya car ells mai –o quasi mai– poden aspirar a compensacions externes. Hi ha, per tant, una compressió de les expectatives, particularment en franges més combatives i emergents com la dels lletrats. El profund malestar dels grups dirigents es mostra amb periodicitat en la seu política territorial disputada, el parlament, vivificant així una institució en crisi en els altres regnes de la Corona d'Aragó.

En realitat les ocasions per protestar de la necessitat de càrrecs i de recompenses equiparables a les dels altres súbdits foren explotades sense excepció: seria oportú d'aprofundir en la raó de la presència contínua en la vila i cort de Madrid de síndics de ciutats i d'estaments, de senyors que discuteixen plets familiars durant anys, de representants de grups nobiliars i mercantils. La solució a la situació perifèrica subalterna, buscada en una relació més estreta –personal i familiar- amb el poder (el poder nobiliari de les dinasties catalano-aragoneses i el poder reial i de la cort), alimenta una forta conflictivitat interpersonal. Les rivalitats sense igual que s'encenen en la primera meitat del Sis-cents i les faccions que es van formant a l'ombra del poder polític i nobiliari mostren d'alguna manera que la realitat sarda del Sis-cents és semblant a la catalana⁶⁵.

La reivindicació de l'exclusivitat dels càrrecs polítics, proposada al curs del Sis-cents amb un vigor sempre més gran en els parlaments sards, no és doncs una batalla política aïllada o de rereguarda, confinada en petits àmbits locals, sinó al contrari sembla un senyal entre els tants de l'evident afirmació de la burgesia ara en ràpida pujada també a Sardenya. Tot i que la concepció de la recompensa i de la gratificació és vista exclusivament en termes personals, és difícil entreveure en les accions empreses dins el parlament un projecte polític orgànic que vagi més enllà de l'ocasió del moment, un projecte que es pugui configurar com a voluntat col·lectiva d'una comunitat nacional. És força indubtable, en tot cas, que la conflictivitat de les classes privilegiades expressada en el context parlamentari deriva d'un profund malestar que havia minat no sols l'ordre jurídic-institucional, sinó l'ordre social. L'objecte del debat parlamentari deixa de ser tan sols la tutela de les «llibertats» provincials (si aquest ha estat el problema principal de les elits sardes en el passat), i passa a ser la lluita per a la supervivència d'estaments socials que senten més real l'amenaça a llurs privilegis. La pressió exercida sobre la perifèria per la concentració absolutista del poder monàrquic i les repercussions de la crisi econòmica general arriben a Sardenya gens mitigades. La traducció pràctica a la perifèria del projecte polític de la *Unión de Armas*, el desconeixement d'alguns seculars privilegis de la noblesa, l'avanç dels lletrats burgesos en les funcions burocràtiques del regne, l'empobriment econòmic objectiu de força casals aristocràtics provoquen una reacció nobiliària que a vegades va en la direcció de la legalitat del debat político-parlamentari i en l'oferta de suport a la Monarquia, però d'altres assumeix la fesomia d'una rebel·lió social i de bandolerisme nobiliari.

Així, doncs, la noblesa manifesta una doble actitud en temps de Felip IV. Una llarga part es desplega obertament al costat del comte-duc amb la finalitat d'aprofitar-se'n en termes d'honors, mercès i diners. Queda arrengrada amb la Monarquia mentre pot explotar els privilegis i beneficis econòmics (aquest és el cas dels Alagón, marquesos de Villasor, emparentats amb la més alta aristocràcia catalana i castellana); es dissocia del vincle de

65. J.H. ELLIOTT, *La rebelión de los catalanes* cit., p. 42 i seg.

fidelitat quan no el considera convenient per a si mateix en el pla social i econòmic (és el cas dels Castellví, marquesos de Laconi, antiga noblesa d'origen valencià que han servit el rei en les guerres de Flandes i de Catalunya). Els itineraris biogràfics dels principals casals sards condueixen a la marginació o a la integració en la monarquia; per molts aspectes, són itineraris obligats igual que els dels seus homòlegs catalans⁶⁶.

La integració es tradueix en un continu i penós compromís a fi de merèixer –mitjançant el servei militar personal, la lleva de soldats, el subministrament de blat i de cavalls per les guerres– honors i remuneracions i de destriar a cort les persones justes capaces de reconèixer aquells mèrits i aquells serveis per proposar-ne una recompensa adequada. La marginació és la falta d'incorporació en l'administració reial, és la reducció sensible dels hàbits militars, és la subalterneïtat del paper social de cara als alts càrrecs del regne i a la burocràcia territorial, és la precarietat objectiva dels recursos familiars procedents de les minses entrades de l'agricultura i de la ramaderia. L'actitud dels nobles davant l'íestable funcionament del sistema de patronatge i les objectives restriccions dels privilegis i de les mercès és un confós revengisme antimonàrquic, expressat en la negació sempre més sensible de l'autoritat del virrei (modèliques són a tal propòsit les actituds hostils envers els virreis Vicas, Lemos i Camarasa) i dels funcionaris reials. Però sovint la tendència dels nobles s'adreça vers els conflictes interns que impliquen els casals nobiliars tan com individus com grups familiars. La societat «desordenada» de la Sardenya del Sis-cents neix, com la catalana, d'una forta conflictivitat social que s'origina en la crisi de la societat tradicional però que ve alimentada i exaltada per les enemistats històriques dels casals aristocràtics cada vegada més constrets per la pèrdua de distinció i de paper social⁶⁷.

Les afinitats amb la situació de Catalunya encara s'han d'escatir completament. En el cas de Sardenya es va acomplint una involució de la funció dirigent per part de la noblesa d'alt rang (dels títols, per comprendre'ns) que afavoreix les classes emergents, o sigui la burocràcia, els comerciants d'origen genovès i la petita noblesa de recent titulació⁶⁸. La nova classe emergent, gens qualificada des del punt de vista del llinatge però culta i capaç d'acumular riqueses en una o dues generacions, va agafant ràpidament importància i es revela idònia per a minar els fonaments del poder aristocràtic⁶⁹.

El personatge emblemàtic del primer terç del Sis-cents sard és Francisco Vico, el regent sard del Consell d'Aragó. Després d'uns anys conquereix, a Madrid, posicions de poder de primera categoria, fins que es converteix en el fiduciari del comte-duc en els afers de Sardenya. En la vessant no menys important de la província sarda la incansable acció d'ocupar tots els càrrecs condueix Vico al control polític del regne i, al mateix temps, a l'enriquiment ràpid i rellevant del seu grup familiar i a la pujada social del seu casal que acaba amb l'ennobliment.

A l'època del regent Vico, el sistema de patronatge aconsegueix també a Sardenya el màxim nivell d'eficàcia. A canvi de lleialtat i de servei a la Monarquia, el patró protegeix els seus clients, els posa en despatxos, els assiteix a cort, promou les seves carreres i les dels seus descendents. Però les discriminacions causades per Vico contra una part important de l'elit sarda –la facció callaresa percep llavors la marginació exclusivament en termes de favoritisme vers la facció sassaresa a la qual Vico pertanyia– deixen comprendre perquè el sistema de patronatge és substancialment lligat les relacions precàries i caduques entre el patró i els seus clients. La relació funciona a condició de favors constants i mutus; però el vincle s'acaba quan una de les parts no pot satisfer més el compromís.

66. F. MANCONI, «La Sardegna barocca, paradigma della decadenza spagnola», introducció a J. ALEO, *Storia cronologica e veridica dell'isola e regno di Sardegna dall'anno 1637 all'anno 1672*, a cura de F. Manconi, Nuoro, 1998, p. 28-42.

67. J.H. ELLIOTT, *La rebelión de los catalanes* cit., p. 70 i seg.

68. B. ANATRA, «Dall'unificazione aragonese ai Savoia» cit., p. 611-613.

69. G. TORE, «Ceti sociali, finanze e 'buon governo' nella Sardegna spagnola (1620-1642)» dins *XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona: La Corona d'Aragona in Italia (seg. s. XIII-XVIII)*, vol. IV *Comunicazioni*, Sassari, 1997, p. 477-496.

Aquest esquema contractual, més aviat elemental en la complexa articulació social, permet d'explicar almenys parcialment les convulsions socials i polítiques sardes de la meitat del Sis-cents, quan la lluita parlamentària per l'exclusivitat dels càrrecs públics es torna a encendre amb vigor durant els parlaments del comte de Lemos el 1656 i del marquès de Camarasa el 1668. La dràstica reducció de mercès i de gratificacions per part de la Monarquia alimenta dins les classes privilegiades sardes una *vis* antogovernamental sense precedents. En aquell moment d'aguda crisi del sistema imperial espanyol, la marginació del regne de Sardenya ha arribat al cim: és el temps de l'alçament antiespanyol a Nàpols, per exemple, que fonts diplomàtiques angleses suporten, potser sense fonament; que els «ministres espanyols venen als genovesos la ciutat de Finale per 600 mil corones i busquen un mercader que vulgui comprar el regne de Sardenya»⁷⁰.

És cert que la Monarquia no es pot comprometre, com havia fet temps enrere, a favor de les classes privilegiades sardes. Quan el conflicte parlamentari acaba tràgicament amb el doble assassinat del virrei Camarasa i del portantveu de la noblesa Agustín de Castellví, el cronista contemporani Jorge Aleo escriurà que en els conflictes interns els adherits a la facció virreial «*lo que más sentían era que se cerrava del todo la puerta a los Aragoneses, Valencianos y Catalanés para poder ocupar en Sardeña obispados, plazas y oficios, como siempre han ocupado la mayor parte*»⁷¹. Potser la substància del conflicte no és tota aquí: és cert, de tota manera, que a meitat del Sis-cents, quan les mercès reials es van aprimant, els naturals sards es mouen més que abans per disputar, als aparats burocràtics i de poder extern, els escassos oficis disponibles del regne. «*Cerrar la puerta a los Aragoneses, Valencianos y Catalanés*»: a meitat del Sis-cents l'antiga solidaritat entre les elits de les províncies mediterrànies de la Monarquia sembla definitivament trencada, derrotada per la tempesta dels esdeveniments polítics. No és sense motiu que la noblesa sarda i l'aparell burocràtic del regne doni suport a la Corona durant la guerra amb Catalunya. Els resultats són satisfactoris per la Monarquia hispànica car l'esforç del regne, per bé d'escassa consistència financera, és molt important en el pla d'atorgament d'homes, de vitualles i de cavalls⁷². Del servei assegurat a la Corona, l'aristocràcia sarda se'n vanarà per molt temps en les seves postulacions a la cort. Tot residu de solidaritat familiar i «nacional» amb la societat catalana sembla definitivament cancel·lat.

Tanmateix persisteixen, dins les elits, lligams tenaços de caràcter familiar, patrimonial i dinàstic. Ara i suara en els plets d'anys presentats a Madrid o en les inexhauribles reivindicacions de títols o de mercès, els postulants recorden en llurs memorials les antigues arrels catalanes o valencianes. Fins i tot ho fa el campió de la lleialtat monàrquica, Blasco de Alagón, marquès de Villazor, que, sense notar cap contradicció, suplica la *grandeza* pel seu alt llinatge català i pels mèrits adquirits dins de la Corona amb els seus serveis en la guerra de Catalunya i en la rebel·lió de Nàpols⁷³.

70. R. VILLARI, *Elogio della dissimulazione. La lotta politica del Seicento*, Roma-Bari, 1987, p. 67.

71. La citació és treta d'un manuscrit espanyol de la crònica d'Aleo, *Historia cronológica y verdadera de todos los sucesos y casos particulares sucedidos en la Isla y Reyno de Sardeña del año 1637 al año 1672*, cap. LIII, c. 236v (dins Biblioteca del Comune di Cagliari, mss. Sanjust 16).

72. F. MANCONI, *Castigo de Dios. La grande peste barocca nella Sardegna di Filippo IV*, Roma, 1994, p. 371-372.

73. Biblioteca Nacional, Madrid: *Manuscritos 1441, Memorial que presentó el marqués de Villazor a S.M. año 1647*; J. PELLICER DE OSAU y TOBAR, *Memorial de la Casa de Alagón Marqués de Villa Sor en Sardeña*, s.n.t.